

معرفی کتب چاپی

جغرافیائی دوران قاجار

چوادر - صفی نژاد

رفائیل فلوغون یک انگلیسی بوده که در اروپا به فراگرفتن زبانهای خارجی پرداخته و به زبان فارسی علاقمند می‌گردد. پس از آمدن به ایران و فراگیری زبان فارسی در حد ترجمه، به ترجمه جغرافیای عمومی جهان نما از زبان فرانسه می‌پردازد چنانچه خود گوید: «... ترجمه شد در احوال معرفت عالم و ملل از کتب فرنگیان که در ایران متداول نبود بعد از شش ماه زحمت که از زبان فرانسه به لسان فارسی آوردم ... در سنه ۱۲۶۷ هجری بعد از انقضای یکسال از زمان ترجمه در دارالسلطه تبریز در کارخانه آخوند - ملا صالح تبریزی ... (۱) به چاپ رسید.

جغرافیای فلوغون مشتمل است بر: (مقدمه + پنج مطلب + خاتمه) مقدمه آن از صفحه ۲۷ آغاز و به صفحه ۱۹ پایان می‌پذیرد. در صفحات مذکور از مسمی جغرافیا، شکل و محور زمین، جهات اصلی، افق، کروی بودن زمین، پراکندگی آب و خاک، جمعیت، مذاهب و رنگ پوست انسانها گفتگو می‌نماید.

سیس از صفحه ۲۵ تا ۲۸۶ به بیان پنج مطلب می‌پردازد، منظور از پنج مطلب توضیحاتی درباره پنج قاره جهان شرح زیر می‌باشد:

- مطلب اول: آسیا از ص ۲۵ تا ۱۲۴
- مطلب دوم: اروپا از ص ۱۲۵ تا ۲۲۶
- مطلب سوم: افریقا از ص ۲۲۷ تا ۲۵۰

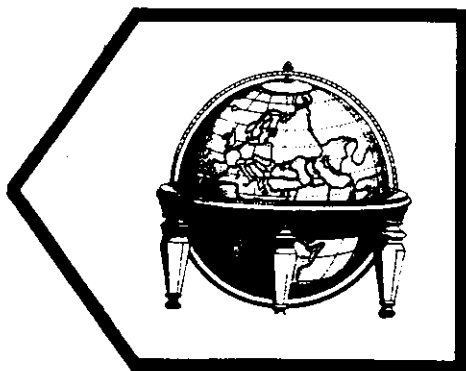
با ورود صنعت چاپ به ایران و افتتاح مدرسه دارالمعین در اوایل سلطنت ناصرالدینشاه قاجار و استخدام معلمین خارجی و دعوت فضلا و دانشمندان ایرانی جهت تدریس در مدرسه مذکور و تألیف کتب مختلف کلاسیک برای دروس مختلف، دانشمندان و علاقمندان مدرس، کتب چندی هم درباره جغرافیا برای داوطلبان مدرسه فوق‌الذکر تألیف کردند ولی بودند دانشمندان و علاقمندانی که به کتب درسی جغرافیائی بسنده نکرده و کتب مفصلی درباره جغرافیای عمومی و جغرافیای تاریخی ترجمه و تألیف نموده و برای ما به یادگار گذاریدند.

کتب جغرافیائی زمان ناصری و دوره‌های پس از آن هنوز کاملاً معرفی نشده‌اند و مجموعه‌ای از آنها در هیچ کجا جمع‌آوری نشده است از انبوه اینها صاحب تصمیم گرفت تا به معرفی کتب جغرافیائی زمان قاجار که خود می‌شناسد پرداخته و استدعا نماید همه علاقمندانی که کسبی در این باره می‌شناسند به معرفی آن بپردازند تا شاید ضمن رشد آموزش جغرافیا از رشد و تحول کتب جغرافیائی سز آگاه گردیم.

فلوغون رفائیل:

جغرافیای عمومی، جهان نما، جیبی، خط نستعلیق شکسته، چاپ - سبکی، تبریز، ۱۲۶۷ ق، ۲۸۸ ص.

مطلب چهارم : امریکا از ص ۲۵۱ تا ۲۸۰
مطلب پنجم : اوقیا (۲) از ص ۲۸۱ تا ۲۸۶

الته درون مطالب پنجاهگانه براساسی به بابها و فصولی تقسیم گردیده و هر فصلی به بیان جغرافیای عمومی کشوری اختصاص دارد. در فصل اول مطلب اول، اطلاعات ارزنده‌ای از ایران به دست می‌دهد که از صفحه ۲۵ تا ۷۹ را فراگرفته، در این صفحات اطلاعات بی نظیری از شهرهای آن زمان ایران را شرح زیر شامل می‌گردد:

طول و عرض جغرافیائی، وسعت، آب و هوا، زراعت، موقعیت - شهر، تاریخ، جمعیت، مناجل، اماکن تاریخی و ...
خاتمه کتاب بیش از دو صفحه نیست که موضوع آن را در معرفی کتاب متذکر گردید.

فرهاد میرزا، (معمت‌الدوله):

جام جم، جغرافیای عمومی، قطع رحلی، نستعلیق، سگی، نهران، ۱۲۷۲ ق، ۶۲۹ ص ۳۰ سطری.

فرهاد میرزا حاجی معتمدالدوله فرزند عباس میرزا از رجال و شاهرادگان اندیشمند عصر ناصری مردی ادیب و شاعر بود تاریخ و جغرافیا نیز می‌دانست. نامرده سالها به این فکر بود که یک کتاب جغرافیائی بزبان فارسی تهیه و منتشر نماید و چون زبان انگلیسی را میدانست و کتب معتبری درباره جغرافیا بریان مذکور در اختیار داشت شروع به ترجمه و تالیف آنها نمود. چنانچه خود گوید:
این کتاب مشتمل بر مسائل علم ریاضی، جغرافیا و تاریخ است. ریاضی از آن نظر که جهت شناخت کره زمین و مسائل مربوط بدان آمار و ارقامی و حداقلی ذکر نموده. جغرافیا از این نظر که اصولاً قسمت اعظم و اسکلت کتاب مربوط به جغرافیای عمومی پنج قاره عالم است. تاریخی از این نظر که در معرفی هر کشور گوشه‌هایی از تاریخ و اماکن تاریخی آنرا بیان داشته و در مواردی خود بر عنوان، مترجم گوید به اظهار نظر پرداخته است.

کتاب دارای ۱۴۱ باب شرح زیر است:

باب ۱- ۲۵	کلیات جغرافیائی	ص ۴- ۹۴
.. ۲۶- ۹۴	اروپا و کشورهای اروپائی	ص ۹۵- ۴۱۶
.. ۹۵- ۱۱۳	آسیا و کشورهای آسیائی	ص ۴۱۷- ۵۰۹
.. ۱۱۴- ۱۲۲	افریقا و کشورهای افریقای	ص ۵۱۰- ۵۳۷
.. ۱۲۳- ۱۳۸	امریکا و کشورهای امریکائی	ص ۵۳۸- ۵۷۴
.. ۱۳۹- ۱۴۰	استرال و کشورهای استرالی	ص ۵۷۵- ۵۷۷
.. ۱۴۱	خانمه و درسیان مسائل متفرقه ص ۵۸۰ تا ... پایان کتاب	

کتاب دارای فهرست مطالب مفصل، جدول غلطنامه، اسامی قدیم و جدید جغرافیائی (ص ۵۸۷)، میل جغرافیائی عرض درجات ۰- ۹۰ درجه (ص ۵۸۸)، طول و عرض جغرافیائی شهرهای مشهور عالم برحسب الفباء (ص ۵۸۹- ۶۲۱)، جدول مدخل ایام و تقویم طول سال مسیحی (ص ۶۲۲)، اسامی کواکب و تاریخ پیدایی آنها (ص ۶۲۳)، خانمه و غلطنامه (۶۲۶- ۶۲۹).
قسمت مربوط به ایران کتاب از صفحه ۴۵۷ آغاز و تا صفحه ۴۸۳ ادامه می‌یابد (۲۶ صفحه)، شرح زیر:

باب صدوسیم در بیان برتیه یعنی ایران. ص ۴۵۷، کلیاتی درباره تاریخ و جغرافیای قدیم ایران، اظهارنظرهای مترجم، تاریخ و جغرافیای شهرهای مختلف ایران باضمام اطلاعات فرهاد- میرزا که بدان افزوده شده است.

متن فارسی کتیبه‌های بیستون (ص ۴۶۶). تاریخ اصل و منشاء ایلی سلسله قاجاریه و تاریخ پادشاهان سلسله مذکور (ص ۴۷۸- ۴۸۳).

میرزا محمود:

جغرافیای میرزا محمود، عمومی، رفعی، نستعلیق خوش، چاپ - سگی، (۱۲۹۱ ق)، ۱۵۲ ص ۱۲ سطری، ترجمه.

میرزا محمود خان (محم) ناظم تلگرافخانه به سفارش علیقلی - خان محبرالدوله سرتیپ اول رئیس تلگرافخانه کل ممالک محروسه ایران مأمور می‌گردد رساله‌ای در مورد جغرافیا تالیف نماید تا مورد استفاده همگان فرار گیرد. براین اساس میرزا محمود کتاب جغرافیای عمومی مختصری که بزبان فرانسه بوده برای ترجمه انتخاب و پس از اتمام در مطبعه علیقلی خان به طبع میرساند:
کتاب بدون تاریخ چاپ است ولی ارشدترین حواشی دستنویس حواسندگان و مبر برحسب رسمی صفحه اول کتاب، سال چاپ آن درسال ۱۲۹۱ قمری تالیف می‌گردد محتوای کتاب شرح زیر تدوین گردیده است. (۳)

نجم الملك، عبدالغفار:

اصول علم جغرافی، طبیعی و سیاسی، خشتی، خط نسخ، چاپ سنگی، تهران، ۱۳۹۸ ق، ۲۸۸ ص.

در سال ۱۲۹۸ قمری متجاوز از بیست سال بوده که عبدالغفار ملقب به نجم الملك در مدرسه دارالفنون به معلمی اشتغال داشته و کتبی در مورد حساب و هندسه، جبر و مقابله، مثلثات، نقشه‌کشی، هیأت و ... ترجمه و تالیف نموده منجمله کتابی هم در علم - جغرافیا در سال ۱۲۸۸ قمری مناسب حال مدرسه مبارکه دارالفنون نگاشته که تا سال ۱۲۹۸ تدریس می‌شده است.

در سال ۱۲۹۸ که ریاست مدرسه دارالفنون با معتدالسلطان - جعفرقلیخان سرتیپ اول و نظامت آن بعهد محمد حسینخان - سرتیپ بوده عبدالغفار نجم الملك را به تدوین جغرافیای جدیدتری دعوت می‌نمایند چنانچه خود گوید: «بنده عبدالغفار اصفهانی (فرزند علیمحمد) را به تدوین این علم در این اوراق اشارت فرموده درجه اختصاص دادند... جغرافیای جدیدتری که نجم - الملك تالیف و تدوین آن را بعهد می‌گیرد همین اصول علم جغرافیا است که معرفی گردیده است.

محتوای کتاب به دو باب بشرح زیر تقسیم شده است:

باب اول: «در کلیات علم جغرافیا» شامل ۲۱ فصل:

فصل اول: در فایده این علم و ... وسعت زمین و کرویت و ماهیت آن ص ۱۱

فصل دوم: در معرفت سیاراتی که دکرشان در مقدمه جغرافیا خالی از فایده نیست ص ۲۴

فصل سوم: در معرفت اهله قمر و اوضاع خسوف و کسوف ص ۳۱
فصل چهارم: در معرفت حرکت عینی و انتقالی زمین و احاد زمان ص ۳۳

فصل پنجم: در معرفت حیات اربعه ص ۳۷

فصل ششم: در معرفت بعضی دوابیر عظام و صفار جغرافیا ص ۳۹

فصل هفتم: در معرفت قاعده تشخیص مواضع بلدان ص ۴۶

فصل هشتم: در معرفت انواع نقشه‌های جغرافیا ص ۴۹

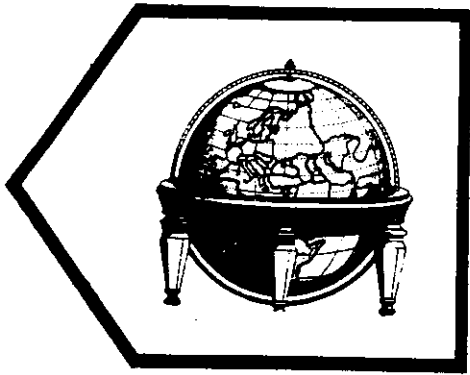
فصل نهم: در شرح بعضی الفاظ مصطلحه جغرافیا... ی طبیعی ص ۵۵

فصل دهم: در شرح بعضی الفاظ مصطلحه مربوط به تضاریس -

زمین ص ۶۷

فصل یازدهم: در شرح بعضی الفاظ مصطلحه جغرافیا که مربوط

باشند به آب و رود ص ۷۵

فصل دوازدهم: در معرفت کلیات احوال پنج قطعه عالم و جزایر ص ۷۵

فصل سیزدهم: در معرفت دریاها و خلیج‌ها ص ۸۴

فصل چهاردهم: در معرفت اعظم جبال و اعظم دامعه‌های مشهور زمین ص ۹۵

فصل پانزدهم: در معرفت اعظم رودهای زمین ص ۹۹

فصل شانزدهم: در معرفت اعظم دریاچه‌های روی زمین ص ۱۰۳

فصل هفدهم: در معرفت نژاد انسان و طبقات آن ص ۱۰۷

فصل هجدهم: اشارات جغرافیای دولتی، (جماعت، مشاغل، مسکن، مذاهب) ص ۱۱۴

فصل نوزدهم: در شرح احوال حیوانات مشهوره زمین ص ۱۲۲

فصل بیستم: در معرفت نباتات مشهوره زمین ص ۱۲۲

فصل بیست و یکم: در معرفت جمادات مشهوره زمین ص ۱۳۹

تقسیمات کلیه زمین و حدود عالم معلوم در عصر بطلیموس ص ۱۴۷

باب دوم: «در کلیات احوال اجزای پنجگانه عالم بعنوان - جغرافی عمومی» در پنج فصل بشرح زیر:

فصل اول: در احوال اروپا، تفصیل طبیعی، جزایر، جبال، رودها، دریاچه‌ها، در احوال ممالک، مذاهب و ... ص ۱۸۲ - ۱۴۹

فصل دوم: در احوال آسیا، تفصیل طبیعی، بحار، جزایر، جبال، رودها، دریاچه‌ها، در احوال ممالک، مذاهب، جغرافیای عشق ص ۲۱۰ - ۱۸۳

فصل سوم: در احوال مملکت افریقا، تفصیل طبیعی، منظر، جبال، رودها، دریاچه‌ها، موالید، نباتات، حیوانات، در احوال ممالک، مذاهب، جزایر، در معرفت جغرافیای عشق افریقا، ص ۲۴۰ - ۲۱۱

فصل چهارم: در احوال مملکت آمریکا، برجدید، وسعت،

کتابنا جغرافیایی جدید
 طبیعی و سیاسی
 یعنی اصول متوسطه در علم
 موافق وضع کنونی صفحہ نهمین

مخصوص
 مدرسه مبارکه دارالفنون
 و سایر مدارس علمیه سیدائتہ

نالیف
 حفیظ
 عبدالغفار
 نجم الدولہ
 طہران
 ۱۳۲۹
 حق طبع محفوظ

اروسعت، جمعیت، بیرون مذہب مختلف جہان برداختہ آمار و ارقام با ارزشی در صفحہ ۲۶۱ از ایران دست مہدہ در صفحہ ۲۸۶ تا ۲۹۰ عرض و طول جغرافیائی بسیاری از شہرہای ایران را بدست مہدہد .
 در فصل اول کہ جغرافیای طبیعی و سیاسی آسیا را مورد مطالعہ قرار دادہ از صفحہ ۴۵ تا ۱۴۰ آن (۹۵ صفحہ) بہ احوال و جغرافیای وضع شہرہای ایران اختصاص می یابد کہ بسیار ارزش و اطلاعات دہیمنی را از جغرافیای سیاسی و اقتصادی و آمار و ارقام جمعیتی بدست می دہد .

علاوہ بر کتب جغرافیائی نقشہہای جندی از شہرہای ایران در دست است کہ تہبہ آسیا بہ ہمت و کوشش عبدالغفار بہ نعر رسیدہ است، نقشہ ایران و نقشہہای تہران بحم الدولہ شہرت فراوان دارند و منتشر شدہ اند ولی نقشہہای: عرض راہ تہران تا محمرہ (خرمشہر)، شوشہر تا تہران، حصار کوچہہای اصلی قم، کاشان، بروجرد، سلطان آباد (اراک)، خرم آباد، شوشتر، درمول، محمرہ، جوہرہ،

سرخد، شبہ جزیرہ، دماغہ، حمال، رودها، دریاچہہا، موالید، تقسیمات دولتی، جزایر، بیان جمعیت و تمدن، حکومت و مذہب.

ص ۲۷۲ - ۲۴۱

فصل پنجم: در احوال اقبانوسی، مظر، حیوانات، جزایر، بلاد، جزایر، جمعیت، تمدن، مذہب ص ۲۸۸ - ۲۷۴

نجم الدولہ، عبدالغفار:

کفایۃ الجغرافیہ جدید، طبیعی و سیاسی، قطع جیبی، خط سحر، جاپ سکی، تہران، ۱۳۱۹ ق، ۲۹۴ ص + نقشہ قدیم ایران، مخصوص مدرسہ مبارکہ دارالفنون و سایر مدارس علمیه ابتدائتہ.

عبدالغفار بحم الدولہ یکی از مدرسین ہیئت، ہندسہ، حساب، نقشہ کشی و جغرافیای مدرسہ دارالفنون بودہ و کتابہای بسیاری در این بارہ نالیف و نقشہہای با ارزشی نیز از شہرہا و ماطق مختلف ایران تہبہ نمودہ است کہ مشہورترین آنہا نقشہ تہران آیرمان می باشد کہ بجای رسدہ است. (۵)

در مورد کتاب کفایۃ الجغرافیہ نام بردہ می نویسند: از جملہ کتب تدریسی یکی ہم .. علم جغرافیای .. بود کہ جغرافیای ایران را بہ اختصار برگزار نمودہ بود ولی در این کتاب جغرافیای ایران را بہ خطی مختصر و نہ معطل کہ هیچ معمول نبود نہ تفصیل ذکر نمود و حدی قبل از حقیر اقدام در ترتیب آن کردہ و چون حقیر غالب صفحات مملکت ایران را دیدہ، فغدر امکان اطلاعاتی حاضر نمودہ بر طبق تحقیقات خود شرحی نگاشت، جغرافیای آسیا را مقدم داشت و جغرافیای ایران را مقدم بر سایر ممالک آسیا ذکر نمود، شرح احوال بعضی شہرہای ایران را ہم محض مرید بصیرت ذکر نمود و

بدرجات کتاب شرح زیر از ہم تکفک شدہ است:

کلیات جغرافیای عمومی	صفحہ
فصل اول: آسیای طبیعی و سیاسی	۵
فصل دوم: اروپای طبیعی و سیاسی	۲۷
فصل سوم: افریقای طبیعی و سیاسی	۱۶۰
فصل چهارم: آمریکا طبیعی و سیاسی	۱۹۵
فصل پنجم: اقبانوسہ طبیعی و سیاسی	۲۰۷
	۲۲۲

سین از صفحہ ۲۲۸ بہ شرح قطب و اکتشاف جدید قارہ ہا برداختہ و سین نژاد و حیوانات و نباتات ہر اقلیم را مطرح و این غلاعات را تا صفحہ ۲۶۰ ادامہ دادہ آنگاہ بہ بیان آمار و ارقامی

اهواز، فلاحیه (شادگان) هنوز منتشر نگردیده و خیری از سرنوشت آنها در دست نیست.

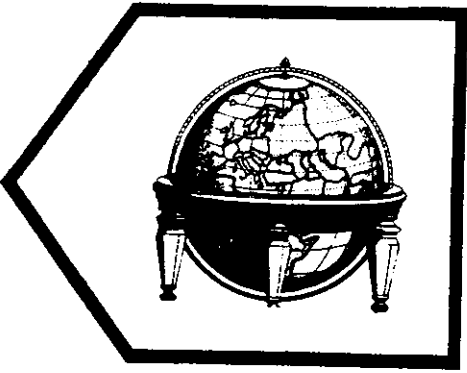
عبدالفقار کتاب اطلسی عمومی نیز تهیه کرده است که بمناسبت اهمیت و اولین اطلس در نوع خود ذیلاً به معرفی آن می‌پردازد:

عبدالفقار:

اطلس تازه جغرافی عهد جدید: دارای ۴۸ نقشه رنگی.

تهران، سنگی، خط نسخ، بیاضی، اندازه ۳۶×۳۰ سانتیمتر، چاپ سال ۱۳۰۲ قمری مدرسه دارالفنون. (۶)

اطلس فارس

جغرافیة فارس و بلادها

مبتدیان جغرافیا و تاریخ و سایرین

مؤلف: محمد تقی خانی

محقق: میرزا محمد علی خانی

مطبع: مطبعه آذربایجان

تقریباً ۱۳۰۲

این اطلس در ۴۸ نقشه رنگی و ۲۰۰ صفحه چاپ شده است.

مطبع: مطبعه آذربایجان

تقریباً ۱۳۰۲

این اطلس در ۴۸ نقشه رنگی و ۲۰۰ صفحه چاپ شده است.

مطبع: مطبعه آذربایجان

تقریباً ۱۳۰۲

فهرست

کتابخانه آذربایجان

مؤلف: محمد تقی خانی

محقق: میرزا محمد علی خانی

مطبع: مطبعه آذربایجان

تقریباً ۱۳۰۲

این فهرست در ۴۸ صفحه و ۲۰۰ خط چاپ شده است.

مطبع: مطبعه آذربایجان

تقریباً ۱۳۰۲

این فهرست در ۴۸ صفحه و ۲۰۰ خط چاپ شده است.

مطبع: مطبعه آذربایجان

تقریباً ۱۳۰۲

میرزا موسی خان

علم جغرافیا

از تألیفات

میرزا

میرزا موسی خان ولد جناب

مستطاب اجل آقای مفتاح الملک

ذات رقبه اللغات

بید

آقا المصطفی ولد المیرزا موسی خان ولد جناب

عماد الکتابی که در شهر تبریز در سال ۱۳۱۸

محمد صفی خان یکی از معلمین علاقمند به جغرافیا بوده که
کناش پس از تألیف به تصویب وزارت حلیله معارف وقت رسیده و
در آن تأکید شده که " بدون ادب مؤلف کسی را حق اطعام -
نیست " ، با آنجا که نگارنده اطلاع دارد جغرافیای محمد صفی -
خان سه بار شرح ربر به چاپ رسیده است :

چاپ اول	؟
چاپ دوم	۱۳۲۲ ق
چاپ سوم	۱۳۲۵ ق

محمد صفی خان گویا در چاپ اول کتاب خود تحدید نظر نموده است
برای در دو چاپ بعدی مندرک شده است که : " کتاب جغرافیا که -
ناسا " مراجعه و تکمیل شده به انضمام جغرافیای ایران " . کتاب
مذکور نقشه‌هایی چه در مورد قاره‌ها و چه در مورد ایران ضمیمه
دارد و تصاویری هندسی و اسامی آن نیز همراه مطالب می‌باشد . از
خصوصیات جغرافیای صفی خان یکی این است که در تبیین از آن
مطالب مورد نظر همه بصورت سئوال و جواب بیان گردیده و دیگر

میرزا موسی خان فرزند مفتاح الملک که مطالعاتی در زمینه
جغرافیا داشت تصمیم می‌گیرد یکی از " تألیفات خود را که فعلاً
مورد استعمال و محل احتیاج است طبع و نشر نماید تا یواوگان
وطن از آن بهره‌ور گردید منحصه این کتاب وصف الارض را که به
طرزی خوش و سبکی دلکش و مخصوصاً " بزرگ به فهم اطفال ترب
داشته برپور طبع عملی ساحت " .

کتاب به دو جزء " هیات عالم " و " جغرافیای عالم " تقسیم
شده است . هیات عالم به چهار باب شرح عالم ، احوال شمس ،
شرح زمین ، و شرح ماه تقسیم شده که از صفحه ۶ تا ۲۹ را شامل
میشود .

جزء دوم کتاب به شرح فصل تقسیم گردیده که به شرح بیح فاره
میردازد که از صفحه ۳۹ تا ۱۸۸ را شامل می‌گردد . در بیان هر
فاره ابتدا به کلیات و شناخت طبیعی آن پرداخته سپس به ذکر
ممالک دروسی فاره میردازد و برای هر فاره‌ای نقشه‌ای نیز ضمیمه
دارد .

با ارزش‌ترین قسمت کتاب بخش مربوط به ایران است که از صفحه
۶۳ تا ۹۶ کتاب را تشکیل می‌دهد . در این صفحات ایران به ۱۴
ایالت (استان) تقسیم گردیده و به شناخت آرزوی استان
پرداخته ، مفصل‌ترین قسمتهای کتاب مربوط به عراق عجم است
که از صفحه ۸۵ تا ۹۵ را شامل می‌شود و در صفحات مذکور اطلاعات
جالبی از ۹ شهر ایران مرکزی دست می‌دهد شهرهای مذکور
عبارتند از :

تهران ، حمسه ، قزوین ، همدان ، ملایر و تویسرکان ، قم و ساوه ،
کاشان ، اصفهان و یزد .

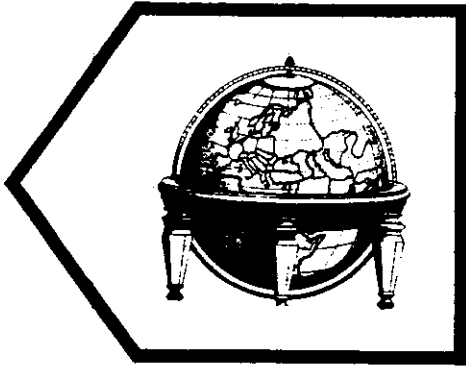
در صفحه ۶۶ کتاب یک نقشه طبیعی مختصر ممالک محروسه ایران ،
عمل موسی ولد مفتاح الملک (مؤلف کتاب) نیز دیده میشود .

میرزا موسی خان علاوه بر جغرافیا اطلاعاتی در رسمه نقشه و نقشه -
شی داشته است زیرا نقشه‌های بیح قطعه عالم موجود در کتاب با
صاه " عمل موسی ولد مفتاح الملک " دیده می‌شود .

☆

صفی خان، محمد:

کتاب جغرافیا (به انضمام جغرافیای ایران) ، چاپ سوم ،
بران ، حبیبی ، سسکی ، سنعلیق ، ۱۳۲۵ ق ، ۳۱۲ ص (مسلسل) (۷)
ازده سطر . به انضمام نقشه‌های قاره‌ها و تصاویری هندسی از
زمین .

اینکه اطلاعات مفصلی از جغرافیای ایران تحت عنوان « جغرافیای وطن » بدست میدهد .
 جغرافیای صفی خان به دو دوره بشرح زیر تقسیم شده است .

دوره اول :

دوره اول جغرافیا که بصورت سؤال و جواب در چهار قسمت از هم تفکیک شده :

- قسمت اول : جغرافیای محلی ۱
- قسمت دوم : کلیات جغرافیا ۹
- قسمت سوم : جغرافیای ملی ۱۷
- قسمت چهارم : جغرافیای عمومی ۲۲

اطلاعاتی از ایالات ، ولایات و شهرهای آلمان بدست می دهد که همه با ارقام جمعیتی همراه است .

در قسمت جغرافیای عمومی از کره زمین ص ۲۳ ، تقسیمات کره زمین ص ۳۹ ، پنج قطعه کره آسیا ص ۴۱ ، اروپا ص ۴۵ ، افریقا ص ۴۹ ، آمریکا ص ۵۲ ، اقیانوسه ص ۵۶ نام می برد . جغرافیای مقدس (شهرهای مقدس اسلامی) ص ۵۷ و استاتستیک (آگاهی از - فاره ها) ص ۶۵ در پایان قسمت مذکور منضم شده است .

دوره دوم :

دوره دوم جغرافیا به سه قسمت بشرح زیر تقسیم می گردد :

- قسمت اول : زمین ۶۶
- قسمت دوم : جغرافیای پنج قطعه عالم ۱۱۴+۱۶
- قسمت سوم : جغرافیای وطن ۱۷۹+۱۶

قسمت اول که زمین باشد خود به چهار فصل زیر از هم تفکیک شده است :

- فصل اول : کلیات علم هیئت و جغرافیا ۶۶
- فصل دوم : اصطلاحات جغرافیا ۶۶+۱۶
- فصل سوم : انسان ۷۷+۱۶
- فصل چهارم : کوشش انسان ۱۰۲+۱۶

در فصل اول (کلیات علم هیئت و جغرافیا) ، نواب ، سیارات ، زمی و حرکات قطبین ، افق ، حیات ، دوایر استوا ، مدارها ، طول و عرض جغرافیائی ، اقالیم و مناطق ، ریاح ، مه و ابر ، باران ، برف ، یژو ، حلید ، تگرگ ، شسم ، قزو ، بصورت کلاسیک و ساده بیان شده است .

در فصل دوم (اصطلاحات جغرافیا) در آغاز اصطلاحات مربوط به خشکی ها از قلیل : جزیره ، مجمع الجرایر ، تنه جزیره ، برزخ ،

در قسمت جغرافیای ملی ، ایران بدو قسمت جغرافیای طبیعی ص ۱۷ ، و جغرافیای ملکی (سیاسی) ص ۲۴ تقسیم گردیده که در قسمت اخیر

کتاب جغرافیا که تا نیا مبراجه و تجمیل شده با انضمام جزئیاتی ایران تألیف محمد مصطفی خان

بصورت وزارت معارف

وزن ایرانی معادل است با ۰۴۰۰ متر
 فرسخ ایرانی معادل است با ۶۲۳۰ متر
 فرسخ تبرج معادل است با ۳۸۹۳۷۶ متر
 فرسخ فزنی معادل است با ۶۰۰ متر برابر کیلومتر

چاپ هشتم

طهران

فنی ۱۳۲۵

بدون اذن مؤلف کسی را حق طبع نیست

دماغه، جلگه، دره، کوه آتش فشان و سپس اصطلاحات مربوط به آنها از قبیل: اقیانوس، رودخانه، سهر، حوصه، تنگه، خلیج، دریاچه و دریایان اقیانوس ها و قاره‌ها شرح داده شده است. در فصل سوم (انسان)، جمعیت (قاره‌ها)، نژادها، حکومت و مذاهب (مذهب مشترکین: بت پرستی، برهما، بودا و مذهب - توحید: یهود، نصاری، و اسلام) به اختصار مورد گفتگو است. در فصل چهارم (کوشش انسان)، فعالیت انسان روی زمین های زراعی، جنگل، مهار کردن آبهای راكد (اعدام مرداب ها)، ایجاد دریاچه‌های مصنوعی، روابط بین گروههای مختلف انسانی و امثال آن به اختصار شرح داده شده است.

قسمت دوم اختصاص به جغرافیای پنج نطقه عالم شرح زیر دارد:

۱۱۵+۱۶	اروپا: طبیعی و سیاسی
۱۳۶+۱۶	آسیا: " "
۱۵۰+۱۶	افریقا: " "
۱۵۹+۱۶	امریکا: " "
۱۷۲+۱۶	اقیانوسیه: " "

قسمت سوم اختصاص به بیان جغرافیای وطن دارد که از صفحه ۱۷۹+۱۶ تا پایان کتاب را شامل میشود (۱۱۷ صفحه). جغرافیای وطن خود به چهار قسمت شرح زیر تقسیم می‌گردد:

۱۸۰+۱۶	۱- جغرافیای طبیعی
۲۲۲+۱۶	۲- جغرافیای سیاسی
۲۶۹+۱۶	۳- جغرافیای ترویجی
۲۸۶+۱۶	۴- جغرافیای احصائی

در قسمت جغرافیای طبیعی از: سجد ایران، حدود ایران، موقع نجومی، آب و هوا سواحل بحر حزر و خلیج فارس، حمال، رودها و دریاچه‌ها.

در قسمت جغرافیای سیاسی از: ایالات و شهرهای مربوط به هر ایالت یا ذکر جمعیت، ساخت، اطلاعات عمومی مربوط بدان شهر و منطقه.

در قسمت جغرافیای ترویجی از: زراعت، نباتات، ساعت، صنایع استخراجی کارخانه‌ها، تجارت، طرق و معابر، پست، سفایح تجاری و صادرات.

در قسمت جغرافیای احصائی از: مساحت ایران، جمعیت، نژاد و مذهب گفتگو می‌نماید.

در قسمت جغرافیای وطن دو نقشه نیز مشاهده می‌گردد: یکی نقشه طبیعی ایران با اماکن مقدسه (ص ۱۶+۲۱۶) و دیگری نقشه شهر تهران (ص ۱۶+۲۴۶)، نقشه تهران در چاپ دوم کتاب وجود

ندارد، اصل نقشه متعلق است به عبدالغفار نجم الدوله که در سال ۱۳۱۶ ق بمقیاس ۱:۱۰۰۰،۰۰۰ (۵/۱۴x۱۴ سانتیمتر) در گوته نقشه ایران چاپ سنگی بمقیاس ۱:۱،۰۴۰،۰۰۰ در ابعاد ۱۴۵x۱۴۵ سانتیمتر ترسیم شده است.

پاورقی‌های کتب چاپی دوران قاجار

- ۱- فلوغون، جغرافیای جهان نما، ص ۲۸۶ - ۲۸۸.
- ۲- منظور از اوقیا، اقیانوسیه است و اروپا را در مواردی فرنگستان نامیده است.
- ۳- صفحه ۹۴ تا ۹۸ کتاب شامل کلیاتی است مربوط به ایران.
- ۴- اسقانی مرکب است از "استرالی" و چند جزیره واقع در جنوب و مشرق آسیا (ص ۱۴۶ کتاب).
- ۵- نقشه تهران عبدالغفار اخیراً توسط مؤسسه جغرافیائی و کارتوگرافی سحاب به قطع اصلی تجدید چاپ شده است.
- ۶- برخی از کتب عبدالغفار که معرفی نشده‌اند در دسترس نگارنده نبوده است و امکان دارد کتب جغرافیائی دیگری از نامبرده وجود داشته باشد که حتی نام آن ضبط نشده باشد مانند: کتاب "علم-جغرافیا" که در سال ۱۳۸۸ تا لیف نموده و در صفحه ۸ اصول علم جغرافیا از آن نام برده.
- ۷- در صفحه گذاری دوره دوم (چاپ سوم) ۱۶ صفحه اشتباه شده است که آنرا بصورت ۱۶+ (اصل صفحه) نشان دادیم.